

КОНЦЕНТРАЦІЯ ЕКСПОРТУ ТА ВНУТРІШНЬОГАЛУЗЕВА ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ: КІЛЬКІСНІ ОЦІНКИ

У статті проведено розрахунок показників рівня концентрації експорту та частки внутрішньогалузевої торгівлі України. Проаналізовано динаміку цих показників за 2002-2004 рр.

Темпи економічного зростання, що спостерігалися в Україні протягом 2003-2004 рр., значною мірою визначалися зовнішньоекономічними чинниками. Аналіз динаміки складових валового внутрішнього продукту (ВВП) свідчить про негативну роль чистого експорту в забезпеченні

економічного зростання протягом 2003 р. (рис. 1). Проте у 2004 р. відбулися помітні зміни, пов'язані зі значним зростанням сальдо зовнішньоторговельного балансу України. У III кв. 2004 р. з 14,3 % приросту ВВП (III кв. 2003 р. до III кв. 2002 р.) зовнішній сектор забезпечив близько 5,4 відсоткового пункту.

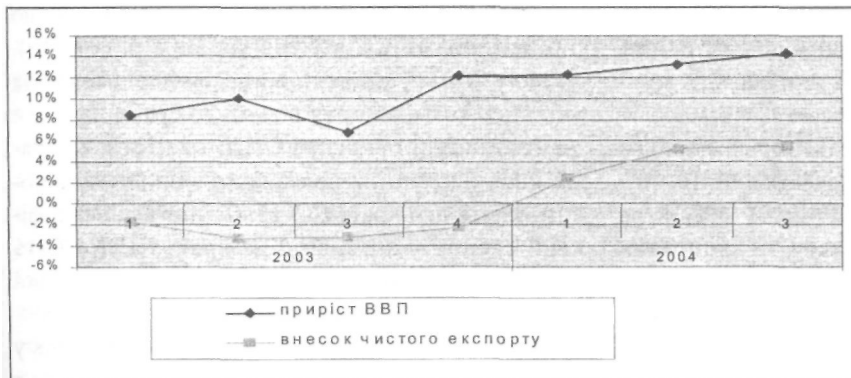

Рис. 1. Внесок чистого експорту до приросту ВВП у I кв. 2003 - III кв. 2004 рр.*

* Джерело: Державний комітет статистики України, розрахунки автора.

База для розрахунку приросту ВВП - відповідний квартал попереднього року.

Відкритість української економіки та її значна інтегрованість у світову економічну систему (понад 55 % ВВП України постачається на експорт) створюють додаткові можливості для економічного зростання. Водночас значна залежність економіки від зовнішнього сектора створює певні загрози, пов'язані з невизначеністю зовнішнього попиту на українську продукцію. Об'єктивно зовнішньоекономічна кон'юнктура є екзогенним фактором у програмах економічної політики. Вплив уряду на зовнішній сектор достатньо обмежений і здійснюється переважно через механізми валютної політики чи митні обмежувальні заходи. Тому одним із пріоритетних напрямів економічної політики має стати реалізація заходів, спрямованих на зменшення залежності експортного сектора економіки від зовнішньоекономічних факторів. Ефективним методом стабілізації обсягів експортних потоків з країни є їх диверсифікація. Домінування у структурі експорту України чутливих товарів робить економіку вразливою до зовнішніх шоків, а отже, ставить під загрозу позитивну динаміку економічного зростання у коротко- та довгостроковій перспективі. Натомість зменшення концентрації експорту через розширення асортименту продукції сприятиме зменшенню залежності економіки від змін на світових ринках певних товарів.

Метою статті є аналіз динаміки концентрації українського експорту та ролі внутрішньогалу-

зевої торгівлі у забезпеченні диверсифікації торговельних потоків.

Класична теорія міжнародної торгівлі передбачає, що кожна країна виготовляє ті товари, у виробництві яких вона має відносну порівняльну перевагу. Такі товари становлять основу її експорту. Важливий практичний висновок класичної

теорії полягає в тому, що за лібералізації торгівлі між країнами їх спеціалізація у виробництві певних груп товарів поглиблюватиметься. Усунення чи зменшення торговельних бар'єрів (митних тарифів, нетарифних заходів) сприяє тому, що ціни на товари краще відображають їх ринкову вартість, а тому виробники більшою

мірою можуть скористатися порівняльними перевагами. У результаті концентрація експорту країни зростатиме.

Проте аналіз розвитку торгівлі в умовах поглиблення економічної інтеграції країн показує, що багато країн змогли розширити асортимент товарів, які постачаються на експорт, і, як наслідок, зменшити рівень концентрації власного експорту. Поясненням цих тенденцій є зростання ролі внутрішньогалузевої торгівлі між країнами, тобто одночасний експорт та імпорт товарів однієї групи, що виготовляються тією самою галуззю. Згідно зі статистикою, частка внутрішньогалузевої торгівлі між розвинутими країнами сягає 60 %.

Існування внутрішньогалузевої торгівлі не можна пояснити відмінностями у відносній забезпеченості країн ресурсами. Натомість зростання обсягів внутрішньогалузевої торгівлі зумовлене двома основними факторами. Перший фактор - існування транспортних видатків. У багатьох випадках споживачам певної країни вигідніше купувати товари, що імпортуються з прикордонних районів сусідньої країни, ніж вітчизняні, доставка яких коштує дорого. Лібералізація торговельного режиму між країнами-сусідами сприяє здешевленню імпортованих товарів, а отже, і зростанню внутрішньогалузевої торгівлі. Другий фактор - це диференціація продукції та економія на масштабах виробництва. Виробники виготовляють не гомогенний товар, як це припускалося в класичній теорії торгівлі, а диференційовану продукцію. Насправді кожен виробник, як і кожна країна, виготовляє певний різновид того самого товару (наприклад, автомобілі для споживачів із середнім рівнем доходу

або автомобілі представницького класу). В умовах конкуренції це допомагає виокремити власну продукцію на ринку. Зі зростанням обсягів виробництва виникає економія на масштабах, кожен виробник (країна) починає спеціалізуватися на виробництві певного різновиду (різновидів) товару й отримує завдяки цьому монополію на його виробництво. Покупці, прагнучи споживати різноманіття товарів, стимулюють розвиток внутрішньогалузевої торгівлі між країнами.

Отже, зміни в структурі експорту України відбуваються під впливом двох факторів: поглиблення спеціалізації з виробництва товарів, де країна має порівняльну перевагу, та зростання обсягів внутрішньогалузевої торгівлі. Виходячи з теоретичних міркувань, кінцевий результат взаємодії цих факторів спрогнозувати складно. Це має стати предметом емпіричного аналізу. Визначимо динаміку концентрації експорту та внутрішньогалузевої торгівлі України.

Ступінь концентрації експорту можна оцінити за допомогою ряду показників. Найбільш поширеним є використання індексу Хіршмана (Х)¹. Його значення лежать у проміжку від 0 до 1, де 1 означає найбільший ступінь концентрації, що буває у випадку, коли весь експорт складається з одного товару (групи товарів). Абсолютне значення індексу не має економічного змісту, тому його необхідно розглядати в динаміці або у порівнянні з показниками для інших країн. Альтернативним показником концентрації експорту є частка чотирьох найбільших груп товарів у загальних обсягах експорту з України (G-4). Чим більше його значення, тим більшою мірою обсяги експорту України залежать від кон'юнктури на світових чи регіональних ринках цих груп товарів. Розраховані значення індексів концентрації наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Значення індексів концентрації експорту України в 2002-2004 рр. (на основі даних по групах товарів УКТЗЕД)

		2002 р.	2003 р.	2004 р.
Сукупна торгівля	індекс Хіршмана	0,338	0,339	0,367
	G-4*	0,518	0,522	0,536
СНД	індекс Хіршмана	0,247	0,253	0,271
	G-4*	0,392	0,429	0,479
ЄС-15	індекс Хіршмана	0,296	0,285	0,312
	G-4*	0,540	0,468	0,515
ЄС-10	індекс Хіршмана	0,254	0,272	0,314
	G-4*	0,430	0,435	0,540

* Джерело: Державна митна служба України, розрахунки автора.

$$^1 X = \sqrt{\sum_i^n \left(\frac{X_i}{X}\right)^2}, \text{ де } X_i - \text{це обсяги експорту товару (групи товарів) } i \text{ } X - \text{загальні обсяги експорту, } n - \text{кількість товарів (товарних груп).}$$

Динаміка індексів Хіршмана та G-4 збігається. Протягом 2002-2004 рр. відбулося зростання концентрації експорту для торгівлі в цілому та торгівлі з окремими групами країн. Експорт до країн СНД є найбільш диверсифікованим. Протягом 2003-2004 рр. відбулося вирівнювання індексів для торгівлі з 15 країнами Європейського Союзу (ЄС-15) та десятьма країнами, що стали членами ЄС з 1 травня 2004 р. (ЄС-10). Якщо у 2002 р. значення індексу Хіршмана для українського експорту до ЄС-10 було близьким до показників торгівлі з СНД, то за результатами двох наступних років воно зрівнялося з показниками для країн ЄС-15. Ступінь диверсифікації експорту з України до країн СНД, ЄС-15 та ЄС-10 є значно вищим, ніж для сукупної торгівлі.

Частка чотирьох найбільших груп товарів у загальних обсягах експорту з України зростає з 51,8 % у 2002 р. до 53,6 % у 2004 р. Перелік найбільших груп товарів, що експортуються до різних груп країн, дещо відрізняється. Для сукупної торгівлі - це чорні метали, вироби з чорних металів, енергетичні матеріали, машини, апарати та механічні пристрої. У торгівлі з країнами СНД до переліку замість енергетичних матеріалів входять засоби устаткування та пересування для залізниці. В експорті до країн ЄС-15 домінують чорні метали, енергетичні матеріали, одяг та текстиль. До ЄС-10 експортуються переважно чорні метали, енергетичні матеріали, руда, шлаки та зола.

Для визначення частки внутрішньогалузевої торгівлі у загальному товарообороті скористаємося показником Грубеля - Ллойда (Г-Л)². Результати розрахунків наведено в таблиці 2.

Таблиця 2. Значення індексів внутрішньогалузевої торгівлі у 2004-2004 рр. (на основі даних по групах товарів УКТЗЕД), %*

	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Сукупна торгівля	20,9	21,7	21,6
СНД	28,9	29,4	31,4
ЄС-15	18,7	22,9	23,0
ЄС-10	25,5	24,1	23,4

* Джерело: Державна митна служба України, розрахунки автора.

Значення індексу Г-Л становило 20,9 % у 2002 р. Протягом 2003 р. відбулося зростання частки внутрішньогалузевої торгівлі у загальних обсягах товарообороту. Водночас існують значні відмінності індексу Г-Л для торгівлі з групами

$$^2 \text{Г-Л} = 1 - \frac{\sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)}, \text{ де } X_i \text{ та } M_i - \text{це експорт та імпорт товару (групи товарів) } i, n - \text{кількість товарів (груп товарів).}$$

країн. Наприклад, у 2002 р. близько 30 % товарообороту з країнами СНД становила торгівля ідентичними групами товарів, у той час як внутрішньогалузева торгівля з країнами ЄС-15 - лише 18,7 %. Протягом двох наступних років така диспропорція дещо скоротилася. Для торгівлі з країнами СНД індекс Г-Л зріс на 2,5 відсоткового пункту, а з країнами ЄС-15 - на 4,3 відсоткового пункту. Високі показники внутрішньогалузевої торгівлі між Україною та країнами СНД відображають подібність структури економік цих країн та близький рівень технологічного розвитку виробництва. Показовою є динаміка індексу Г-Л для торгівлі між Україною та країнами ЄС-10. У 2002 р. рівень внутрішньогалузевої торгівлі з ЄС-10 значно перевищував аналогічний показник для ЄС-15. Проте протягом двох наступних років його значення зменшилося на 2,1 відсоткового пункту і майже зрівнялося з показником для ЄС-15. Можливим поясненням конвергенції показників внутрішньогалузевої торгівлі Україна - ЄС-15 та Україна - ЄС-10 є поглиблення інтегрованості економік європейських країн напередодні та після розширення Європейського Союзу. У результаті відбулася певна переорієнтація торговельних потоків між країнами ЄС-10 та їх торговельними партнерами, що призвело до зменшення частки їх внутрішньогалузевої торгівлі з Україною на фоні зростання загальних обсягів товарообороту.

У таблиці 3 подано групи товарів, які відіграють найважливішу роль у формуванні індексу внутрішньогалузевої торгівлі.

Таблиця 3. Частка окремих груп товарів у значенні індексів внутрішньогалузевої торгівлі, %

	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Сукупна торгівля	20,9	21,7	21,6
вт. ч.			
енергетичні матеріали	1,6	2,1	1,8
папір і картон	1,0	0,6	0,7
чорні метали	1,6	2,1	2,6
вироби з чорних металів	0,9	0,9	1,0
машини, апарати і механічні пристрої	5,3	4,6	4,4
електричні машини і устаткування	1,3	1,9	1,7

Джерело: Державна митна служба України, розрахунки автора.

Внутрішньогалузева торгівля України формувалася переважно на основі експорту та імпорту 6 основних груп товарів: енергетичних матеріалів (група 27 УКТЗЕД), паперу, картону (48), чорних металів (72), виробів із чорних металів (73), машин, апаратів та механічних пристроїв (84), електричних машин та устаткування (85). Разом вони сформували близько 56 % загаль-

них обсягів внутрішньогалузевої торгівлі. У всіх галузях, що виготовляють ці групи товарів (за винятком паперу і картону), значною є роль економії на масштабах виробництва. За період 2002-2004 рр. помітним є зменшення ролі груп: машини, апарати і механічні пристрої та папір і картон у забезпеченні внутрішньогалузевої торгівлі. Натомість частка чорних металів у значенні індексу значно зросла.

Таким чином, протягом 2002-2004 рр. рівень концентрації експорту з України зріс як для торгівлі в цілому, так і для окремих груп країн. Протягом трьох років найбільшу частку експортних поставок України забезпечували чорні метали, вироби з чорних металів, енергетичні матеріали, машини, апарати та механічне обладнання. Найбільшою мірою посилилася концентрація у торгівлі з країнами ЄС-10. Індекс Хіршмана для торгівлі з цією групою країн збільшився на 23 %. Частка чотирьох найбільших груп товарів у загальних обсягах експорту до ЄС-10 збільшилася з 43 % до 54 %. Водночас зростала частка внутрішньогалузевої торгівлі у загальних обсягах товарообороту з 20,9 % у 2002 р. до 21,6 % у 2004 р. Лише в торгівлі з країнами ЄС-10 спостерігалось зменшення частки внутрішньогалузевої торгівлі з 25,5 % у 2002 р. до 23,4 % у 2004 р.

Кількісні оцінки динаміки концентрації експорту та внутрішньогалузевої торгівлі України дають підстави стверджувати, що тенденція до поглиблення спеціалізації України у виробництві ряду товарів переважає ефекти розширення внутрішньогалузевої торгівлі. Лише в торгівлі з країнами ЄС-10 зменшення диверсифікації експорту з України відбувається паралельно зі скороченням частки внутрішньогалузевої торгівлі. Значною мірою ці суперечливі тенденції можна пояснити тим, що внутрішньогалузева торгівля ведеться переважно в тих галузях, які є традиційними для України і сформувалися ще за часів планової економіки. Це переважно галузі з низькою доданою вартістю продукції, що забезпечують значну частку в загальних обсягах експорту України. Водночас роль нових високотехнологічних галузей у забезпеченні експорту залишається незначною.

Зменшення диверсифікації українського експорту означає, що залежність України від кон'юнктури світових ринків чутливих товарів посилюється і є свідченням низької конкурентоздатності інших українських товарів на міжнародних ринках. У цілому тенденція до зростання концентрації експорту є відображенням низьких темпів структурних реформ економіки України.

Недостатньо конкурентне ринкове середовище сприяє консервації неефективних виробництв та створює слабкі стимули для активізації інвестиційної та інноваційної діяльності підприємств. Це, своєю чергою, є перешкодою для розширення асортименту продукції, що постачається на експорт. Водночас можливості розширення експорт-

ного потенціалу, орієнтованого на вузьку групу товарів, є досить обмеженими. Тому важливо впровадити заходи економічної політики, спрямовані на структурну перебудову економіки. Збереження status quo значно звужує потенціал економічного зростання за рахунок зовнішнього сектора.

1. *Diaz Mora Carmen*. The role of comparative advantage in trade within industries // *Weltwirtschaftliches Archiv*. - Vol. 138. - 2002. - P. 291-316.
2. *Djankov S., Hoekman B*. Determinants of the export structure of countries in Central and Eastern Europe // *World Bank Economic Review*. - 1997. - Vol. 11 (3). - P. 471-487.
3. *Greenaway D., Milner Ch*. On the measurement of intra-industry trade // *The Economic Journal*. - Vol. 93 (December 1983). - P. 900-908.

Jarko F. Intra-industry trade between the EU and the CEECs // East-West conference 2003, Oesterreichische Nationalbank.

Ruffin J. R. The nature and significance of intra-industry trade // *Economic and financial review*, fourth quarter. - 1999, Federal Reserve Bank of Dallas.

Сайт Державного комітету статистики України. - <http://www.ukrstat.gov.ua>

Сайт Державної митної служби України. - <http://www.customs.gov.ua>

V. Vavryshchuk

EXPORT CONCENTRATION AND INTRAINDUSTRY TRADE OF UKRAINE: QUANTITATIVE ESTIMATES

In this article the author calculates indexes of export concentration and intraindustry trade of Ukraine. The dynamics of these indicators in 2002-2004 is analyzed.